Akademik Siyer Dergisi / Journal of Academic Sirah

e-ISSN: 2687-5810

Yıl / Year: 3, **Sayı / Issue:** 6, **Sayfa / Page:** 25-40

Mağrib ve Endülüs'te Hz. Peygamber (sas)'e Muhabbetin Simgeleri -Mevlidiyyât, *Sahîh-i Buhârî* Hatimleri ve Mescid-i Nebevî'ye Gönderilen Mektuplar-

Symbols of Love for the Prophet (pbuh) in Maghrib and Andalusia
-Mewlidiyyat, Hatim of *Sahîh-i Buhari* and the Letters to Medinah-

Zehra Gözütok Tamdoğan

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Assistant Prof., Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Teology, Department of Islamic History
Tekirdağ / Turkey
ztamdogan@nku.edu.tr
orcid.org/0000-0001-9128-4026

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 30 Nisan 2022 / **Date Received:** 30 April 2022
Kabul Tarihi: 15 Haziran 2022 / **Date Accepted:** 15 June 2022
Yayın Tarihi: 30 Haziran 2022 / **Date Published:** 30 June 2022
Yayın Sezonu: Haziran 2022 / **Pub Date Season:** June 2022

Atıf: Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib ve Endülüs'te Hz. Peygamber (sas)'e Muhabbetin Simgeleri -Mevlidiyyât, Sahîh-i Buhârî Hatimleri ve Mescid-i Nebevî'ye Gönderilen Mektuplar-" *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022), 25-40.
Citiation: Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Symbols of Love for the Prophet (pbuh) in Maghrib and Andalusia -Mewlidiyyat, Hatim of Sahîh-i Buhari and the Letters to Medinah-" *Journal of Academic Sirah* 6 (June 2022), 25-40.
https://doi.org/10.47169/samer.1111765

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: http://dergipark.gov.tr/samer **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Öz

İslâm'ın Afrika ve Endülüs topraklarına intişarıyla birlikte hayatın, dinin iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünneti üzerine inşa edilmesi için her kesim büyük çaba harcamıştır. Hz. Peygamber'e olan muhabbet çeşitli şekillerde tezahür etmiş; zihinlerde, yüreklerde ve dillerde canlı tutulmasına dair gelenekler ihdâs edilmîştir. Doğu'dan etkilenmeler olsa da Mağrib ve Endülüs'e has merasimler de yapılmıştır. Bu merasimler saraylarda, mescidlerde, konaklarda, ribât ve zâviyelerde zengin katılımla gerçekleştirilmiştir. Bugüne kadar birçok iz kalmış olsa da bu çalışmada daha çok Endülüs ve Mağrib'deki bazı devletlerde yapılan merasimlerle devlet ricâlinin ve halkın Hz. Peygamber'e muhabbetinin simgeleri olarak seçilen mevlid-i nebîde okunan mevlidiyyât; *Sahîh-i Buhârî* hatimleri ve Mescid-i Nebevî'ye gönderilen mektuplar üzerinde durulacaktır. Mevlidiyyât denilen kasideler sultanların da ilgisi dolayısıyla şairlerin kıymetinin artmasına, edebî meclislerin yaygınlaşmasına, okunan şiirlerin saray duvarlarına inşa edilerek Hz. Peygamber'in hatırasını ölümsüzleştirmeye kadar geliştirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki kaynağımız olan hadis-i şerîflerin yazıldığı eserler arasında Mağrib ve Endülüs'te de oldukça kıymet bulan *Sahîh-i Buhârî* hem okunmuş, hem ezberlenilmiş hem de hatmesi için merasim gerçekleştirilmiştir. Kutsal topraklara uzak bölgeler olan bu bölgelerin sultanları ve uleması Hz. Peygamber'e olan özlem ve hasretlerini mektuplara aktarmış ve hacı kafileleriyle birlikte orada okunması amacıyla gönderilmişlerdir. Bu çalışmanın bölgenin siyer anlayışına, Peygamber tasavvuruna katkı sağlayacak çalışmalar için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, İslâm Tarihi, Mağrib, Endülüs, Mevlidiyyât.

Abstract

With the advent of Islam in Africa and Andalusia, the two main sources of life and religion, the Qur'an and the Prophet Muhammad (pbuh). Every sector has made great efforts to build on the Sunnah of the Prophet Muhammad (pbuh). The love for the Prophet manifested in various ways; traditions about keeping it alive in minds, hearts and languages have been established. Although there were influences from the East, ceremonies specific to Maghrib and Andalusia were also held. These ceremonies were held in palaces, mosques, ribat and lodges with rich participation. Although many traces have remained until today, in this study, the ceremonies held in some states in Andalusia and Maghrib, the state dignitaries and the people of Mevlidiyât recited in the mawlid-i nebî, which was chosen as the symbols of his love for the Prophet; It will focus on the Hatims of Sahih Bukhari and the letters sent to Masjid an-Nabawi. The odes, called Mevlidiyyat, were built on the palace walls of the recited poems and the poets' value increased due to the interest of the sultans, the literary assemblies became widespread. It has been developed to immortalize the memory of the Prophet. Sahih-i Bukhari, which found great value in Maghrib and Andalusia among the works in which hadith-i sharifs, our source after the Qur'an, were written, was both read, memorized and a ceremony was held for its calligraphy. The sultans and ulema, which are far from the holy lands, were - they conveyed their longing for the Prophet in letters, and they were sent to be read there together with the pilgrims. It is thought that this study will be useful for studies that will contribute to the understanding of the region's sirah and the vision of the Prophet Muhammad (pbuh).

Keywords: Sirah, Islamic History, Maghreb, Andalus, Mevlidiyyat/Madh al-Nabi.

GİRİŞ

Mağrib ve Endülüs'e İslâm'ın girişi ve intişarı, sahâbe ve tâbiûn ile olmuştur. Hz. Peygamber'in tebliğini, tebyinini, ta'lîm ve terbiyesini anlatan, onun sevgisini ve özlemini bu topraklara aşılayan onlar olmuş, İslâm düşüncesinin inşâ süreci onlarla gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in Yesrib'i Medine'ye dönüştürmesi örneğinden hareketle Tunus'ta, Kuzey Afrika'da, Endülüs'te mescidler inşâ ederek şehirlere İslâm'ın ruhunu vermeye başlamışlardır. Ayrıca İslâm'a giren Berberîler'den de ilk zamanlardan itibaren bu hizmete gönül vermiş olanlar çıkmıştır. Ayrıca Meşrık'a ilim yolculukları başlamış, Kur'ân ve Sünnet anlaşılmaya çalışılmış ve bu topraklara döndüklerinde medreselerde, mescidlerde ilim halkaları oluşturarak bir gelenek ihdâs etmişlerdir.

Mağrib ve Endülüs'te gelenek haline getirilen ve yüzyıllarca uygulanan mevlidiyyât, Sahîh-i Buhârî hatimleri ve Mescid-i Nebevî'ye mektup gönderilmesi bu topraklardaki siyer çalışmaları için önemli birer kaynak olma özelliği taşımaktadırlar. Çalışmanın, birçok devletin sosyo-kültürel yapısı incelenerek örnekleri artırılarak bu topraklardaki Hz. Peygamber tasavvurunu ortaya çıkarmak için yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1. MEVLİDİYYÂT

Mağrib ve Endülüs topraklarında medh-i nebî şiirlerinin, kasidelerinin özellikle 8/14. asırlarda arttığı ifade edilmektedir. Bunda gerek doğuda gerek batıda yıllardır süren Haçlı istilaları ve taun, veba vb. tabiî afetler dolayısıyla hacca gidişlerde yaşanan zorluklar; tasavvuf ve zühdün[1] intişarı gibi sebepler sıralanabilir. Muvahhidler Devleti'nin zayıflaması, Mağrib ve özellikle Endülüs şehirlerine yapılan hıristiyan saldırıları, kaybedilen savaşlar bu yolculukları devlet erkânı açısından iyice zorlaştırmıştır. Gidemeyenlerin özlemini, gidenlerin sevinçlerini anlatan bu kaside ve şiirler böylece yaygınlık kazanmıştır.[2]

Bu merasimlerde izlenen seyir genellikle şu şekilde olmakta idi: Mevlid-i nebî merasimlerinin hazırlanması, özel davetlilerin ve halkın çağrılması, sultanın merasim alanına gelmesi ve devlet erkânının makamlarına göre yerlerine oturmaları, hizmetçilerin misafirleri karşılaması, buhur ve ıtır sunmaları, çeşitli temsillerin yapılması, Hz. Peygamber'i medheden şiirlerin güzel sesli sanatkârlar tarafından söylenilmesi, gecenin yarısına doğru lezzetli yemeklerin olduğu sofraların kurulması, sabah namazına kadar sultan da dahil herkesin merasimlerde hazır bulunması.[3]

Mağrib ve Endülüs'te özellikle Merinîler döneminde resmî hale getirilen mevlid-i nebî merasimleri sultanların ihtimam göstermesi dolayısıyla birkaç gün süren ve hemen herkesi cezbeden törenlere dönüşmekte idi. Zâviyelerde, mescidlerde de yapılan bu merasimlerin saraylarda yapılanlarında gelenek haline getirilen ve "mevlidiyye, mîlâdiyye, îdiyye ve mülûdiyye" de denilen kasideler okunur, seçilen en güzel kasidenin şairi ödül verilmekteydi. Bu kasidelerin en

---

[1] Özellikle Endülüs'de zühdün gelişme süreci, zühd şiirinin konuları, zühd denilince akla gelen şairler için bk. Harun Özel, *Endülüs Şiirinde Zühd* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022).

[2] Es-Saîd Kurârî, *el-Medâihü'n-nebeviyye fi'ş-şi'r-il-Endelüsî fi'l-karni's-sâmini'l-hicrî medâmînihâ ve eşkâlihe'l-fenniyye, Lisânüddin b. el-Hatîb ve İbn Câbir "Enmûzecen"* (Cezâir: Câmiatü Batna, Doktora Tezi, 1437-38/2016-17), 37-41.

[3] Muhsin Cemâleddin, *İhtifalâtü'l-mevlidi'n-Nebeyviyye fi'l-eş'âri'l-Endelüsiyye ve'l-Mağribiyye ve'l-mehceriyye* (Bağdad: Dârü'l-Basrî, 1967), 12-23.

temel konuları arasında kutsal mekânlara özlem, Hz. Peygamber'e övgü ve onun şemâili, mucizeleri, Âhiret'te şefaatine nâil olma arzusu, dönemin sultanına övgüler, sultanın mukaddesâta gösterdiği ihtimam yer alırdı.[4]

Mevlid-i nebî merasimlerinin henüz Endülüs ve Mağrib topraklarında yayılmamış olduğu tarihlerde bile buralarda mevlide özel kasidelerin yazılıyor olduğu ifade edilmektedir. Bu kasidelere kaynaklık teşkil eden isimlerden birisi Mağribli Mâlikî fakîhi, şair Abdullah b. Yahya eş-Şukrâtısî et-Tevzerî (466/1073) ve eseri ise *eş-Şukrâtısiyye* diye de isimlendirilen *el-Kasidetü'l-Lâmiyye'* dir.[5] Bu konuda diğer bir isim ise Mısır'da yaşayan Faslı Muhammed b. Saîd el-Bûsırî (695/1296) ve eserleri "*Bürde*" ve "*Hemziyye*" adlı kasideleridir.[6] Batı İslâm dünyasında 13. asırda bir isim daha vardır ki bu kişi mevlid kutlamalarının Bağdat'tan Mağrib ve Endülüs'e ulaşmasına vesile olan Sebte Valisi el-Azefî et-Tilimsânî (697/1298)'dir. Ona ait olan ve yüz seksen beş beyitlik "*Nazmü'd-dürri'l-munazzam fî mevlidi'n-Nebiyyi'l-muazzam*" adlı kaside de bu noktada zikre değerdir.[7]

Mevlid-i nebî merasimlerinin resmî hale getirildiği Merînîler döneminde sultanlar bu meseleye çok özen gösterdiği için şairler de kendilerinin sultan huzurunda önemli bir edebî yere sahip olabilmeleri için söz konusu merasimleri bir fırsat olarak telakkî etmişlerdir. Dönemin hem Mağrib hem Endülüs kâtipleri, edipleri arasında İbn Haldûn, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb,[8] İbn Zümrek ve İbnü'l-Ahmer, Nümeyrî, İbn Merzuk özellikle zikredilebilir.[9]

Endülüslü şair Ahmed b. es-Sakr el-Hazrecî, Hz. Peygamber'in kabrine ulaştığında ne kadar mutlu olmuşsa veda ederken de ağlayarak hüznünü, üzüntüsünü o derece ifade etmiştir.[10] Kutsal topraklara gidememenin özrünü ve o topraklara özlemini, hac kafilesinin Endülüs'ten ayrılırken söylediği kasidelerde ifade edenlerden birisi de es-Selâvî diye tanınan Yahyâ b. Bakî Ebû Bekr'dir.[11] Endülüslü olan ve Endülüslü Müslümanlara yardım amacıyla cihad konulu kasidesi Karaviyyîn Camii'nde okunduğunda etkilenen pek çok kişinin bu cihada katılmasına vesile olan şair Mâlik b. el-Murahhal (699/1300),[12] *Ehl-i Tıybe* diye seslendiği kasidesinde Medine-i Münevvere'de,

---

[4] Muhammed Zemrî, "el-Mevlidiyyât beyne'l-menze'i'l-ictimâî ve't-teğarrüdi'l-fennî", *Mecelletü'l-Fedâi'l-Meğâribî* (2016), 17-27; Abdülkadir Fekâyir, "el-İhtifalâtü'd-dîniyyeti fî ahdi's-Sultan Ebi'l-Hasan el-Merinî min hilâli kitâbi "el-Müsnedü's-sahîhi'l-hasen.." li Muhammed b. Merzûk et-Tilimsânî",*Kâne't-Târihiyye*, 18/45 (2019), 175-184.

[5] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâriIyâz*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kahire - Rabat: Matbaatü Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr - İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1939-1980), 1/134.

[6] AbdülkadirZemâme, "Benî Merîn bi-Fâs", *el-Bahsü'l-İlmî*, 27 (1397/1977), 274.

[7] Muhammed Menûnî, *Varakāt an li-hadâreti'l-Meriniyyîn* (Rabat: Câmiatü Muhammed el-Hâmis, 2000), 531.

[8] İbnü'l-Hatîb'in Mevlid dolayısıyla yazdığı şiirleri için bk. Ebû Abdullah Lisânüddin Muhammed b. Abdillah İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta,* thk. Muhammed Abdullah İnân (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1393/1973), 4/465-473.

[9] Ali Hâmid Mâhî, *el-Mağrib fî asri's-sultan Ebî İnân el-Merinî* (Dârülbeyzâ: Dârü'n-Neşri'l-Mağribî, 1986), 267. Bu çalışmada daha çok Endülüs'ten örnekler verilecektir. Mağrib ile ilgili örnekler daha önce yaptığımız bir çalışmada mevcuttur. bk. Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib'de Mevlid-i Nebî Merâsimleri", *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2019), 99-132.

[10] es-Saîd Kurârî, *el-Medâihü'n-nebeviyye fi'ş-şi'r-il-Endelüsî fi'l-karni's-sâmini'l-hicrî medâmînihâ ve eşkâlihe'l-fenniyye, Lisânüddin b. el-Hatîb ve İbn Câbir "Enmûzecen"* (Cezâir: Câmiatü Batna, Doktora Tezi, 1437-38/2016-17), 51.

[11] es-Saîd Kurârî, *el-Medâihü'n-nebeviyye*, 53.

[12] Mehmet Sami Benli, "İbnü'l-Murahhal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/140-141.

Resûlullah'a komşu olanların, mücâvir olanların ne kadar aziz ne kadar şanslı olduklarını ifade etmektedir.[13] Endülüslü şair Ebû İbn Câbir el-Endelüsî (780/1378) ise Hz. Peygamber'i metheden kasideleri yazdığı *el-Hulletü's-siyerâ fî medhi hayri'l-verâ* adlı eseriyle meşhur olmuştur.[14]

Endülüslü Belevî,[15] Medine-i Münevvere'ye ulaştığında orayı "ez-Zehrâü ve't-Türbetü'l-Beydâü, ve'l-Buk'atü'l-Müşrifetü bi-Mescidi sallallâhu aleyhi ve sellem seyyidi'l-enbiyâi sallallâhu aleyhi ve sellem" diye tanıtmakta, gözlerinden boşalan yaşlara kasidesinin eşlik ettiğini ifade etmektedir.[16]

Yaşlılık ve hastalık dolayısıyla bu meşakkatli hac yolculuğuna çıkamayanlar da yine şiirler ve mektuplar yazarak hac kafilelerine teslim etmekte idiler. Kurtuba halkından Abdullah b. Abdilhak es-Sayrafî adlı birisi Muhammed b. Ebi'l-Hısâl adlı şahıstan kendi lisanıyla acizliğini, kutsal topraklara gidemeyişini ve Rasulullah'a şefaat arzusu dilediğini ifade eden bir mektup yazmasını istemiştir.[17] Kurtubalı şaire, edibe Ümmü's-Sa'd bint Isâm b. Ahmed b. Muhammed ibn İbrahim b. Yahyâ el-Hamîrî/Humeyrî'nin de Rasulullah'la ilgili şiiri bulunmaktadır.[18]

İbn Haldûn'un Merînî Sultanı Ebû Sâlim döneminde sır ve inşâ kâtipliği yaptığı 762/1361'de mevlid-i nebî için yazdığı kasidesinde önce Hz. Peygamber'in mucizelerini anlatıp sonra uzun uzun övgülere yer vermiştir.[19]

Gırnata Benî Ahmer Devleti'nin veziri, tarihçi ve edip olan Endülüslü Lisanüddin İbnü'l-Hatîb (776/1374-75), 1362 yılındaki mevlid-i nebî merasimleri dolayısıyla uzun bir kaside yazmıştır. O bu kasideyi Mağrib'de iken yazmış ve Merinî Sultanı Ebû Zeyyân'a takdîm etmiştir. Kasidenin bazı beyitleri şöyledir:

> "*Necd'i hatırlayınca özlemim artar*
> *Dünya yıkılsa da Necd aklıma gelse*
> *Sadece tebessüm ederim*
> *Resûl'ün nûrundan hep aydınlanan şehir*
> *Onun nûruyla taçlandı şehir*
> *En güzel son gülün çıktığı şehir*
> *Yolunun güzel haberleri gelince*
> *Ben ancak mutlu oluyorum*
> *Hacılar (kafileler) güzel haberleri*

---

[13] İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* 3/314-315.

[14] es-Saîd Kurârî, *el-Medâihü'n-nebeviyye,*71-72.

[15] Ebü'l-Bekâ Belevî, beş yıl süren hac yolculuğu ve dönüşte yazdığı eseri *Tâcü'l-mefrik* hakkında bk. Zehra Gözütok Tamdoğan, "Ebü'l-Bekâ Belevî el-Endelüsî'nin Şehirleri-İskenderiye, Kahire, Mekke ve Medine İzlenimleri", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1 (2022), 103-130.

[16] Ebü'l-Beka Hâlid b. İsa el-Kantûrî el-Belevî, *Tâcü'l-mefrik fî tahliyeti ulemâi'l-meşrık,* thk. el-Hasan es-Sâih (Riyad: y.y., 1399/1979), 1/281.

[17] Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri Iyâz*, 4/29-31.

[18] Muhammed Beşîr Hasan Râzî el-Âmirî, *el-Envârü'l-hadâriyye mine'l-kutûfi'l-Endelüsiyye'l-yâni'a* (Ammân: Dâru Gayda Li'n-Neşr, 1437/2016), 52.

[19] Kasidenin tamamı için bk. İbn Haldûn, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldûn ve rıhletühu garben ve şarken*, 7. cilde ek olarak (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmî, 1413/1992), 494-495.

Selâmetle getirince

Güçleniyorum

Ama ben Senin toprağına

Ayak basmadıkça

Benzersiz olan bu hasret hiç bitmez…[20]

Endülüslü vezir, kâtip ve şair olan İbn Zümrek el-Gırnâtî (798/1395-96) Endülüslü Müslümanların sosyo-kültürel hayatlarını konu edindiği şiirleri yanında Hz. Peygamber hakkında yazdığı medih türü şiirler, mevlidiyye kasideleri inşâd etmiştir. İbn Zümrek'in el-Hamrâ Sarayı'nda okuduğu 76-110 beyitlik mevlidiyyelerinden onbir tanesi bugüne ulaşmıştır. Şiirlerinin birçoğu Gırnata Sultanı V. Muhammed tarafından el-Hamrâ Sarayı'nın duvarlarına nakşedildiği için o "el-Hamrâ Şairi" olarak tanınmıştır.[21]

Endülüslü muhaddis, kâtip, hattat İbnü'l-Ceyyân/Cennân el-Mürsî (685/1287), Hz. Peygamber'le ilgili olarak hem nesir hem methiye türü yazmıştır. Hz. Peygamber'in huzurunda eşikte okunmak üzere oldukça uzun mektuplar yazmıştır.[22] Resûlullâh için yazdığı kasidesi salavât-ı şerîfe nakaratları ile sürmektedir. Birkaç satırlık bir örnek verilebilir:

"Hidâyetin güneşi, hidâyetin parlak ayı

Azâmetin kutbu, yüceliğin apaçık nûru

İhtiyacı olanı sevindiren cömertlik, hoşgörü kaynağı

Şiddetli susayanların yudumlaması anlatılır

Sallû aleyhi ve sellimû teslîma."[23]

Aslen yahudi olup genç bir yaşta İslâm'ı seçen Endülüslü şair İbn Sehl el-İsrâilî el-İşbilî (649/1251-52) de Rasulullah (sas) hakkında şiirler yazmıştır. Makkarî'de bulunan şiirinde İbn Sehl, Hz. Peygamber'i "Ahmed" ismiyle zikretmiş, her beytin sonunda salât ü selâm cümlesini tekrarlamış, onun şefaatine nail olma arzusunu dile getirmiş, onun peygamberliğinin bereketli bir yağmur gibi olduğu ve her şeyi ihyâ ettiğini ifade etmiştir.[24]

Cezâir Abdülvâdî/Zeyyânî Sultanı Ebû Hammû II. Mûsâ (1389) mevlid-i nebî merasimlerinden birinde Hz. Peygamber'e olan özlemini; yönetimi dolayısıyla kutsal topraklara gidemeyişinin üzüntüsünü ifade ettiği şiirini okumuştur.[25] Yine bu bölgenin şairlerinden Ebû Abdillah

---

[20] İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* 4/465 vd; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammedel-Makkarî, *Nefhü't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisânüddin İbni'l-Hatîb,* thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdır, 1388/1968), 9/138-143.

[21] Cemâleddin, *İhtifalâtü'l-mevlidi'n-Nebeyviyye,* 27-28; Nizamettin Parlak,"Hz. Muhammed (a.s.) İçin Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kaside fî Medhi'n-Nebî Geleneği", *Akademik Siyer Dergisi*, 1/2 (Haziran 2020), 74.

[22] Makkarî, *Nefh*, 7/415 vd.

[23] Makkarî, *Nefh*, 7/432 vd.

[24] Parlak, "Hz. Muhammed (a.s.) İçin Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kaside fî Medhi'n-Nebî Geleneği", 76.

[25] Makkarî, *Nefh*, 6/513 vd.

Muhammed b. Yûsuf es-Süğrî 770/1368 yılındaki mevlid-i nebî merasiminde mevlidiyyât tarzı kasidelerini okumuştur.[26]

2. *SAHÎH-İ BUHÂRÎ* HATİMLERİ

İslâm topraklarında önemli addedilen zamanlarda sadece Kur'ân-ı Kerim hatimleri yapılmamış aynı zamanda İslâm dünyasında Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok ilgi gören *Sahîh-i Buhârî*'nin hatimleri de icrâ edilerek geleneksel hale gelmiştir. Bu konuda Mağrib'de Sahîh-i Buhârî ile ilgili hatimleri de daha erken dönemlerde gerçekleşmeye başlamıştır. Bunda Mağriblilerin bu esere E. Levi Provençal'in ifadesiyle "hadis mevzuunda mü'minlerin reisi" tavsifini yapmış olmaları da etkili olsa gerektir.[27]

Hadis kitaplarının Batı İslâm topraklarına girişlerine bakıldığında İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ının ilk sırada yer aldığı ifade edilmektedir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inin özellikle Endülüs'e ilk girişinde Hubâşe b. Hasan el-Yahsubî (347/958-59), Abdullah b. İbrâhim b. Muhammed el-Asîlî (371/981-82), Muhammed b. Yahyâ b. Zekeriyyâ (394/1003-1004) gibi isimlerin etkin olduğu düşünülmektedir.[28] Kurtubalı Fatıma bint Ebi'l-Kâsım Abdirrahman b. Muhammed b. Gâlib eş-Şerât (613/1216) adlı kadın, *Sahîh-i Buharî* ve *Sahîh-i Müslim*'i ezberlemiştir. Endülüs Dâniyeli Ümmü'l-İzz bint Muhammed b. Ali b. Ebî Gâlib el-Abdî (616/1219), babasından ve eşi Ebü'l-Hasan b. ez-Zübeyr başta olmak üzere birçok kişiden rivâyette bulunmuş, özellikle *Sahîh-i Buhâri*'yi babasından birkaç kez okumuştur.[29]

İslâm'ın intişar ettiği ilk zamanlardan itibaren bölgede Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflere verilen kıymet büyük olmuş; halk da dahil birçok kişi hem öğrenmeye hem de ezberlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla *Sahîh-Buhârî* dersleri yapmışlar; *Sahîh-i Buhârî* metinlerine şerhler, muhtasarlar yazmışlardır. Ayrıca özel yahut ders halkası içerisinde okudukları *Sahîh-i Buhârî*'lere bir de hatim törenleri yapmayı gelenek haline getirmişlerdir. Muvahhidler Devleti hükümdarlarından olan Yûsuf b. Abdilmü'min'in (580/1184) *Sahîh-i Buhârî*'yi ezberlediği rivayet edilmektedir.[30]

Mağrib'de Hatme, Hıtâmü'l-Buhârî veyahut Leyletü Seb'i Işrîn[31] diye isimlendirilen *Sahîh-i Buhârî* hatmelerinin kesin tarihi bilinmese de Mağrib ve Endülüs halkının bu geleneği ilk yıllardan itibaren yerine getirdikleri büyük ihtimaldir denilmektedir. Ayrıca iki çeşit *Sahîh-i Buhârî* hatmesinden bahsedilmektedir. Birincisi, okuyanın dinleyenler huzurunda *Sahîh-i Buhârî* hatmetmesidir ki bu özellikle her yıl Receb, Şaban ve Ramazan aylarına denk getirilerek Ramazan'ın

---

[26] Ma'tûk, "el-Mevlidiyyâtü'-n-nebeviyye fi'l-medîhi'n-nebevî el-Cezâiri'l-kadîm ve simâtühe'l-fenniyye", 210-211.

[27] E. Levi-Provençal, "*Sahîh-i Buhârî*'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi" (çev. Sadık Cihan), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1986), 61-62.

[28] Fatma Büşra Çoban, *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 77-79.

[29] Âmirî, *el-Envârü'l-hadâriyye,* 51.

[30] Mehmet Özdemir, "Yûsuf b. Abdilmü'mîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/5.

[31] E. Levi Provençal, "Sahihi Buhari'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi" çev. Sadık Cihan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1986), 61-62.

27. günü Fas'ın bir şehri olan Zerhûn'da bulunan ve İdrisîler'in kurucusu olan el-İdrisî'nin (177/793) kabrinde gerçekleştirilmektedir. İkinci çeşit *Sahîh-i Buhârî* hatmesi ise âlimin veya şeyhin talebeleri ile yaptığı hadis çalışmaları, *Sahîh-i Buhârî*'nin okunması, yazılması, şerhedilmesi vb. ilmî çalışmaları ifade etmektedir. Bu hatmelerde yapılan tehlîl, tekbîr, salât ü selâm ve dua içeren ifadelerin yazıldığı kayıtlar da bulunmaktadır.[32] *Sahîh-i Buhârî* hatimlerinde, okumayı idâre eden âlim yahut şeyhin yardımcısı son hadis-i şerifin son cümlesinden sonra "Sübhanallahi ve bihamdihi sübhanallahi'l-azîm" deyince mecliste hazır bulunanların ayağa kalkarak yüksek seslebu cümleyi 101 defa tekrar ettikleri ifade edilmektedir. Sonra *Kaside-i Bürde* ve Busırî'nin *Hemziyye*sinden kıtalar okunur, ilâhîler söylenir, âlimin evine gidilir ve orada merasime devam edilirdi. Ayrıca bu merasimler sultanın sarayında bayramın ilk günü yahut yedinci günü de görkemli bir şekilde kutlanırdı. Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansur'un sarayı olan Kasrülbedî'de *Sahîh-i Buhârî* hatimleri, mevlid-i nebî merasimleri kadar büyük kutlamalar şeklinde yapılırdı.[33]

Ebü'l-Kasım Abdûsî'nin (837/1434), *Sahîh-i Buhârî*'yi Fâsü'l-Cedîde'deki kalede sabah ezanıyla başlayıp gece bitmeden hatmettiği rivayet edilir. Merînî âlimleri, dillerine tam yerleşsin diye *Sahîh-i Buhârî* okumalarına âzamî önem vermişler; hadîs merkezleri açmışlar, saraylarda, camilerde, zâviyelerde hatta hapishanelerde hadîs okumaları ve hatimleri yapmışlardır. Halkın da katılımı ile yapılan bu *Sahîh-i Buhârî* hatim törenlerinde İmâm Buhârî'yi, *Sahîh-i Buhârî* hatim meclislerini ve hatim sahiplerini öven kasideler, şiirler okunurdu.[34]

Merînîlerin komşusu olan ve Tunus'ta hüküm süren Hafsîler Dönemi'nde de *Sahîh-i Buhâri* hatimleri yapılmaktaydı. Bir bayram havası içerisinde icrâ edilen törenlere Tunus halkı özel ilgi gösterirdi. Şeyhin huzurunda kandillerle aydınlatılmış, buhurlarla kokusu güzelleştirilmîş camilerde toplanan halk, bu töreni izlerdi. Kâriler tarafından Mülk, Amme, Âyete'l-kürsî ve kısa sûreler tilâvet edilir, Hz. Peygamber'e salavât getirilirdi. O gün için dükkânlar kapatılır, kadın ve çocuklar da dahil hemen herkes davete icabet ederdi. Hz. Peygamber'in hadîs-i şerîfleri okunur, Ona selam getirilirken sesler yükseltilir, O'nun hayatını ve mucizelerini anlatan vaazlar verilir ve tören dualarla bitirilirdi.[35]

Sahîh-i Buhârî hatimleri hem ilmî olarak hem siyasî ve askerî hem de içtimaî olarak önemli anlamlar ifade etmektedir. Şehrin ulemasının ve şeyhlerinin huzurunda hatta bazen sultanların da katıldığı meclislerde gerçekleştirilen bu hatmeler ile talebe bu kitapları bitirdiğini ifade etmiş olmakta idi. Sa'dîler döneminde Portekiz'le yapılacak olan Vadilmehâzin Savaşı'na[36] çıkıldığında

---

[32] Yusuf el-Kettânî, "Hatemâtü Sahîhi'l-Buhârî", *Da'vetü'l-Hak* 240 (1404/1984). Kettânî, bu yazısında Buhârî hatme dualarından örnekler de vermiştir.

[33] Provençal, "Sahihi Buhari'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi", 61-62.

[34] "İmâmü'l-Buhârî fi'l-Mağrib", *Da'vetü'l-Hak*, 222.

[35] Ebû Abdullah Muhammed b. Ebü'l-Kâsım er-Ruaynî İbn Ebî Dînâr, *el-Mu'nis fî ahbâri Ifrıkiyye ve Tunus* (Beyrut: Dârü'l-Mesire, 3. Basım, 1993), 300-303.

[36] 4 Ağustos 1578 yılında Portekiz'in Hıristiyanları bir araya getirdiği, tarihte Vadisseyl / Kasrülkebir / Alcazarquivir adlarıyla meşhur olmuş savaştır. Ayrıca bu savaş sonunda Portekiz Kralı Sebastiyan, Sa'dî Sultanı Abdülmelik ve tahtı elinden alınan Muhammed Mütevekkil hayatlarını kaybettikleri için Üç Kral Savaşı olarak da zikredilmektedir. Bu zafer, Papa'nın maddî-manevî destekleriyle 125 bin kişilik Hıristiyan ordusuna karşı Müslümanların kazandığı önemli bir zaferdir. Mağrib'in ikinci bir Endülüs olması riskini bir süre de olsa ortadan kaldırmıştır. İsmail Ceran, *Mağrib'de Sa'dîler (1511-1659*), (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), 165-211.

100 Kur'ân hatmi ve Sahîh-i Buhârî hatmi yapıldığı ifade edilmektedir.[37] Sa'dîler döneminde yaygınlaşan bu merasimler için Der'a'da bulunan Temgrût Zâviyesi önemli bir mekân olmuştur. Sa'dî sultanları burada Ramazan aylarında Buhârî hatmeleri yaptırıyor, Fas ve Merakeş ulemasıyla hemen her yerden gelen halka ikramlarda bulunmakta idiler. Merasimlerde Buhârî'yi öven kasideler okunmakta idi.[38]

III/IX. asırda tasnif edilen *Kütüb-i Sitte*, Mağrib ve dolayısıyla Endülüs'te de kısa sürede temel kaynaklar arasındaki yerini almıştır. Endülüs âlimleri özellikle *Sahîh-i Buhârî*'yi çeşitli meclislerde okutmuşlar, ezberlemiş ve ezberletmişlerdir. Kadı Şurayh b. Muhammed'in 534/1139 gibi erken sayılabilecek bir tarihte İşbiliye'de Ramazan ayında toplu halde ilk defa Sahîh-i Buhârî hatmine başladığı rivayet edilmektedir.[39]

Hatta mühim olaylar yaşandığında sadece Kur'ân-ı Kerîm değil *Sahîh-i Buhârî* de okunmakta, Kur'ân-ı Kerîm üzerine yemin ettikleri gibi *Sahîh-i Buhârî* üzerine de yemin etmekte idiler.[40] Bu konuda örnek olarak Fas Alevî/Filâlî Sultanı Mevlay İsmâil'in (1672-1727) yaptığı bir uygulama verilebilir. Geçmişte Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansur'un Bilâd-ı Sudan'dan getirttiği zenci çocuklarına toprak tahsis ederek düzenli askerî birlikler kurduğu ifade edilmektedir. Mevlây İsmail ise Miknâs çevresine yerleştirilen bu askerlere *Sahîh-i Buhârî*'nin bir nüshasını göstererek, "Bizler Resûl-i Ekrem'in bu kitapta toplanmış olan buyruklarının kölesiyiz. Onun emirlerine uyacağınıza söz veriniz. Bu nüshayı koruyunuz ve seferlerde ordunun önünde taşıyınız" demiştir. Askerler de onun emirlerine karşı söz verdikleri için "abîdü'l-Buhârî" diye meşhur olmuşlardır.[41]

20. yüzyıla geldiğimizde ise Fas Kralı I. Hasan Rabat Sarayı'nın açılışı münasebetiyle de *Sahîh-i Buhârî* hatimleri yapılmıştır. Sultan V. Muhammed (1961), üç aylarda okunan *Sahîh-i Buhârî*'nin hatmesi için ülkenin ulemasını, ileri gelenlerini davet etmiştir. Özellikle Karaviyyîn Camii, *Sahîh-i Buhârî* hatmelerine hem geçmişte hem bugün ev sahipliği yapmaya devam etmektedir.[42]

İslâm'ın intişarında haccın önemli rolü olan Mali topraklarında da özellikle Sultan Mensa Mûsâ ve sonraki dönemlerde mevlid-i nebî merasimleri gibi Kur'ân-ı Kerim hıfzı için de merasim icrâ edilmekteydi. Mali'de *Sahîh-i Buhârî* okuma geleneği de bu dönemde yaygınlaşmıştır. Şeyh Abdullah b. el-fakîh Ahmed Mu'ya (1002/1598), *Sahîh-i Buharî* okurken cuma günü vefat edince kardeşi fakih Abdurrahman kitabı bitirmiştir. Ahmed b. el-Hâc b. Ömer Akît (943/1543) ise Tinbükti Sonkari Câmii'nde *Sahih-i Buharî* okuma geleneğini sürdüren âlimlerden olmuştur.[43]

---

[37] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid Selâvî, *Kitâbü'l-istiksâ li-ahbâri'l-garbi'l-İslâmî*, thk. Muhammed ve Ca'fer en-Nâsirî (Dârülbeyzâ: Dârü'l-Kitâb, 1954), 5/153-154.

[38] Âmirî, *el-Envârü'l-hadâriyye mine'l-kutûfi'l-Endelüsiyye'l-yâni'a*, 51.

[39] Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 8/1 (2010) (33-67), 38.

[40] Provençal, "Sahihi Buhari'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi", 59.

[41] Muhammed Razûk, "Mevlây İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/455-456.

[42] Âmirî, *el-Envârü'l-hadâriyye mine'l-kutûfi'l-Endelüsiyye'l-yâni'a*, 51.

[43] Emel bint Sâlih b. Gassâb Şemrâni, *Rıhalâtü'l-hacci ve âsâruha alâ bilâdi's-Sûdân el-Garbî fi asri devletey Mali ve Songay (633-999/1235-1598)* (Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2011-2012), 338-340.

İslâm dünyasında *Sahîh-i Buhârî*'nin hem sevap kazanmak hem de maddî manevî sıkıntılardan kurtulmak amacıyla okunduğu ve hatmedildiği gibi kıtlık, zelzele, savaş, salgın hastalıklar gibi zor zamanlarda[44] da özellikle yapıldığına dair örnekler oldukça fazladır. Bunlara iki örnek de Mağrib'den verilebilir. 1581 yılında Osmanlı ordusunun kendisini yeneceği korkusuyla koltuğunu bırakarak başşehir Merakeş'ten Fas'a kaçan Mağrib Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr, III. Murad'ın kendisini bağışladığı haberini alınca tekrar geri döneceği zaman Fas halkının onu *Sahîh-i Buhârî* okuyarak uğurladığı belirtilir.[45] Yine aynı sultan döneminde onun tarafından 1589-1591 yılları arasında İstanbul'a III. Murad'a mektup ve hediye getirmek üzere yola çıkan elçilik heyetinde bulunan fakîh Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temgrûtî (1003/1594-95) dönüşte yazdığı eseri *Nefahâtü'l-miskiyyefi's-sefâreti't-Türkiyye*'de *Sahîh-i Buhârî* hatimlerinin önemini ifade etmektedir. Fas'tan yola çıkarak Titvan'a vardıklarını, orada üç ayları geçirdikten sonra kendilerini Cezâir'e götürecek geminin gelmesini beklerken *Sahîh-i Buhârî* hatmi yaptıklarını ve deniz yolculuğunda bu hatmin büyük bereketini gördüklerini belirtmektedir.[46] Aynı elçilik heyeti İstanbul'dan Fas'a iki Osmanlı elçisiyle birlikte döndüklerinde Mağrib Sultanı Ahmed el-Mansur'un hazırlattığı mevlid-i nebî merasimlerine katılmışlardır. Temgrûtî merasimleri anlatırken kasidelerin, şiirlerin okunduğunu, ikramların yapıldığını, merasimin dualarla bitirildiğini ifade etmiş sultanın bu merasimleri aynı şekilde *Sahîh-i Buhârî* hatimlerinde de yapma geleneği olduğunu eklemiştir.[47]

3. MEKTUPLAR

Mağrib ve Endülüs, Hicaz topraklarına en uzak İslâm toprakları içerisinde yer aldığından hac ibadetini yerine getirmek buradaki Müslümanlar için oldukça meşakkatli olmaktaydı. Özellikle Endülüs için Haçlı saldırıları nedeniyle cihad etmek, hac ibadetinin önüne geçebiliyordu. Sultanların hiç çıkamadığı bu yolculuğa halktan isteyenler resmî bir kafile ile değil de kendi güç ve imkânları nispetinde çıkabilmekteydiler. Mağrib'de durum biraz daha farklı olup özellikle Merinîler döneminde resmî hac kafilelerinin düzenlenmeye başlaması, çeşitli tasavvuf erbâbının, zâviyelerin, ribatların gayretleri ve tabiî olarak yol emniyetinin sağlanması ile birlikte hacca gidişler daha düzenli bir şekilde yürütülmekteydi.[48] Kutsal topraklara gidemeyen sultanlar, kâtiplerine yazdırdıkları mektuplarla kendi topraklarında yaşanan çeşitli olayları, sevinçleri, kederleri, cihadları, yenilgileri Haremeyn'e haber vermişlerdir. Sultanların yanı sıra vezirler, hatipler, şairler de bu tarzda mektuplar yazmışlardır. Bu mektuplara mevlid-i nebî merasimlerinde okunan kasideler de eklenmiştir.

---

[44] Osmanlı'nın da kültür öğeleri arasında bu zor zamanlarda Sahîh-i Buhârî hatimlerinin yapıldığı belirtilmektedir. Ulemâ bu eserin camilerde ve medreselerde okutulmasına ehemmiyet vermiş sonrasında ise hatminin yapılmasına başlanılmıştır. Hatta cami dersleri olarak Buhârî okuma geleneği sonraki yıllarda türbeler ve başka mekânlarda da okunarak hatmedilmiş, Buhâr-i Şerîf okuyanlara özel olarak Buhârîhân ismi verilmiş, özel imtihanlarla bu göreve getirilmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Altuntaş, "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık", 33-67.

[45] M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/118.

[46] Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali et-Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*, thk. Muhammed es-Salihî (Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007), 37- 38.

[47] Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*, 174-179.

[48] Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 78-79.

Lisânüddin İbnü'l-Hatîb ve Makkarî'nin eserlerinde oldukça fazla sayıda bulunan bu mektuplara bazı örnekler vermek mümkündür. Bunlardan birisi Gırnata Benî Ahmer Sultanı I. Yûsuf el-Müeyyed-Billâh Ebü'l-Haccâc Nasr (saltanatı 733/1333-755/1354) adına Lisânüddin İbnü'l-Hatîb tarafından Resûlullâh'a yazılmış hem bir kasîde hem de aşağıda bir kısmını vereceğimiz mektuptur:

> "Ya Resûlallah! Bu risâl, evi barkı çok uzaklarda, Seni ziyaretten mahrum, iradesini dilediği gibi kullanmaktan âciz birinin münâcâtıdır. Kabule lâyık değilse de, hoş görmek ve azı çoğa tutmak Senin şânındandır. Kelimeleri çıplak, kayalık bir dağ ise de, senin Ravza-i Mutahharan ziyaretçilerin için engin bir ovadır. Eğer sevgi, dediğin gibi nesilden nesile miras kalıyorsa, eğer kökler (nesepler) işaret buyurduğun gibi varlığını koruyorsa, o zaman senin Ensar'ının önderi Sa'd (b. Ubâde)'ın soyundan gelmem, benim için bir meziyet ve senin katında değeri olan bir vesiledir. Öyleyse Yâ Resûlallâh, ne olur, ümmetinin en hayırlıları tarafından senin davetinin kılıcıyla fethedilen şu Endülüs Yarımadası'ndaki bendeni ve diğer mü'minleri unutma!."[49]

Yine İbnü'l-Hatîb tarafından Gırnata Benî Ahmer Sultanı el-Ganî billâh'ın (793/1391) Resûlullah'a gönderdiği mektup da kaynaklarda yer almaktadır. Mektubun baş tarafında Resûlullâh'ı öven ve ona özlem bildiren kaside yer almaktadır. Mektup ise Hz. Peygamber'e övgü cümleleri ile başlayıp âdeta siyer bilgisi verir gibi onun hayatına dair önemli olayların ve mucizelerinin ifadesiyle devam etmektedir. Onun kabrinin uzaklığı gönlünü parçalamakta, gözlerindeki yaşları artırmaktadır. Sultan, mektubuna Allah'ın onu Gırnata yönetimi ile rızıklandırdığını ve burada düşmana karşı cihad ettiklerini belirtmektedir. Burada Müslümanlar düşmanın tuzakları ile karşı karşıyadırlar. Fakat Allah'ın lütfu ile fetih görmüşler, Haçlı saldırganlarına karşı zafer kazanmışlardır. Az çoğa galip gelmiştir. İşbiliye bölgesinde yer alan Utrera'ya yapılan gazveyi birçok ayrıntısına kadar ifade eden Benî Ahmer Sultanı Allah'tan yardım istemektedir. Daha sonra Ubeda şehrine yapılan gazveye geçilmiştir. Sonra da Ümmü'l-Bilâd dediği ve birçok güzel sıfat ile övdüğü Kurtuba ile ilgili harekâtı anlatmıştır. Sonra duâlar, temennîler, uzaklığın verdiği hüzün, düşmana karşı cihâd ve şehid olma arzusu vs. düşünce ve duygularla mektup bitirilmiştir.[50]

Mağrib ve Endülüslülerin kutsal topraklara gönderdiği mektuplarda daha çok Hz. Peygamber'in şahsiyeti, O'nun şefaatine nâil olma arzusu, O'na duyulan özlemi ifade eden cümleler yer almaktadır.

Mağrib Merinî Sultanı Ebü'l-Hasan kız kardeşi Meryem'in hac yolculuğunda kendisine emanet ettiği mektup bu noktada ilk örneklerden olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Sultan Ebü'l-Hasan mektubunda öncelikle Haremeyn'e selamlarını ve özlemlerini ifade etmiştir. Daha sonra orada görevli olan imam ve hatiplerden, hac için bulunan bütün hacılardan küffâra karşı güçlü olmaları için duâ istemiştir. Merinilerin Hıristiyanlara karşı Endülüslü Müslümanlara yardım için gittikleri topraklarda yaşananları anlatmış, Avrupalı Hıristiyanlar karşısında Müslümanların

[49] Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 4/534'den naklen Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 79-80.
[50] Makkarî, *Nefh*, /6/363-379.

yaşadığı Tarîf[51] yenilgisini, Endülüs topraklarının işgalini, Ceziretülhadrâ'nın Hıristiyanların eline geçişini ve birçok Müslümanı esir alışlarını üzüntüyle ifade etmiştir. Tüm bu yaşananları anlatarak Endülüslü Müslümanların içine düştükleri bu zilletten kurtulmaları için Kâbe'deki din kardeşlerinden dua istemiştir.[52]

Mektupları incelediğimiz dönem daha çok 14. yüzyıl Mağrib ve Endülüsü'ne aittir. Sonraki devletler incelenerek bu geleneğin izi sürülebilir. 20. yüzyıla geldiğimizde ise mektupların edebî tavrında ve içeriğinde değişiklikler olmuş olsa da geçmişle bir bağ kurmak adına bir örnek üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

Fas kralları bugün halen hacı adaylarına birtakım İslâmî rehberlik ve değerli dini tavsiyeler içeren mesaj yüklü mektuplar göndermektedir. Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnü'l-İslâmiyye bakanı tarafından havaalanında hacca giden ilk kafileye okunan mektup daha sonra bir görevli ile kutsal topraklara gönderilmektedir. Bunlar içerisinden seçilen bir mektup 1995 yılına aittir. Kralın mektubunu alan Vezâretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye bakanı Dr. Abdülkebîr el-Alevî el-Medağrî, mektubu yılın ilk hacı grubuna 7 Zilkade 1415/7 Nisan 1995 tarihinde Rabat-Sela Havalimanı'nda teslim etmiştir. Dinin en önemli rüknünden birisi olan haccın önemini, ifa ederken sahip olunması gereken ahlakî ilkeleri hatırlatmak üzere kaleme alınan ve Fas Kralı II. Hasan'ın hacılara gönderdiği Kraliyet mektubu besmele ve salavât ile başlamaktadır. Rahmân'ın misafirleri olarak tanımladığı hacı adaylarına bu günlerin kendileri için özlemle beklenen günler olduğunu, orada Kur'ân-ı Kerîm'in hidayeti ile rehberlik edileceklerini, Peygamber'imizin sünneti ile aydınlanacaklarını, din sevgisini ve İslâm kardeşliği ruhunu tadacaklarını belirtmektedir. Orada insanlar arasında hiçbir ayrımın olmadığına şahit olacaklarını, takvânın, ihlâs ve samimiyetin, Allah ve Peygamber sevgisinin esas olacağını anlayacaklarını vurgulamaktadır. Allah'ın lütfu ile İslâm'ın asil bir devletinde yaşadıklarını fark etmelerini, halim selim olmak ve birlikte yaşama sanatında en güzel örnek olmalarını tavsiye etmektedir. Ayrıca hacı adaylarını ihtilaf ve çekişmelerden, fısk ve bozgunculuktan uzak durarak Allah'ın rızasını kazanmak yolunda çokça ibadet etmeleri hususunda uyarmaktadır. Fas Kralı ayrıca kendilerinin de hacılar için uygun koşulları hazırlamak için çok çalıştıklarını aynı zamanda Suûdi Kralı ve görevlilerin de bu konuda hassas olduklarını ifade etmektedir. Bu yüzden de onların kurallarına riayet etmelerini, bu hususta yardımlaşmalarını istemektedir.

Kralın özellikle üzerinde durduğu diğer husus ise İslâm âleminin o günlerde bazı ülkelerin acımasız saldırılarına maruz kaldığını; bu yaşananların birliği zayıflatıp bölünmelere sebep olduğunu, meşgul ettiğini ve bunun üstesinden gelebilmek için de Müslüman liderlerin ve halkların İslâm topraklarına huzur, hoşgörü, güven gelebilmesi için çok çalışmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. 1995 yılı olaylarına baktığımızda Bosna Soykırımı'nın yaşandığını görmekteyiz. Kral kendi hacı adaylarından tüm Müslümanları temsilen izzetli, şerefli bir duruş ve bu zilletten kurtuluş için çaba sarfedenler olmaları gerektiğini istemektedir. Ayrıca İslâm ümmetinin yaralarının

---

[51] Gırnata Sultanı IV. Muhammed, Mağrib Merinî Sultanı Ebü'l-Hasan'dan Hıristiyanlara karşı cihad konusunda yardım istemiştir. Merinî sultanı oluşturduğu ordu ile Endülüs'e geçmiş 741/1340 yılında Hıristiyanlarla yapılan Tarîf Savaşı'nda yenilgi yaşanmıştır. Qıyas Şükürov, "Ebü'l-Hasan el-Merînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/382-283.

[52] Makkarî, *Nefḥ*, 4/403, 6/120-129.

iyileşmesi, saflarının birleşmesi, Kudüs-ü Şerif'in hürriyetine kavuşması için hem çabalamalarını hem de duâlarında unutmamalarını temenni etmektedir. Tüm Müslümanlar ve kendi ülkeleri, yöneticileri için duâ talep ederek onları selamlamakta ve mektubunu bitirmektedir.[53]

14. yüzyıl Mağrib ve Endülüsü'nde rastladığımız ve Mescid-i Nebevî'ye gönderilen mektuplarla birlikte değerlendirdiğimizde tabi ki farklar bulunmaktadır. Fakat yine de bu mektuplarda esas olan ve ortak olan şeylere bakıldığında yöneticilerin kutsal topraklara olan hürmeti, özlemi; Müslümanların içinde bulundukları zorlu durumlar, zulümler, bu zulümlerin bitmesi için çaba ve duâların istenmesi dikkati çekmektedir. Bugün içeriğinde yahut pratiğinde değişiklikler olsa da Müslüman yöneticilerin hacıları ile birlikte hem onların kutsal topraklardaki olması gereken tavır ve davranışları hakkında tembihatta bulunma hem de İslâm ümmetinin durumu hakkında hem bilgilendirme hem de çözümü için gerekli adımların atılarak dualarda da unutulmaması gerektiği fikri ve ifadesi değişmemiştir. Konu Kral'ın cümleleri ile şu şekilde tamamlanabilir:

> "Saygıdeğer Hacılarımız: Unutmayınız –sizler bu kutlu topraklarda iken- bütün dini ve dünyevi işlerinizde sizin rahat ve huzurunuz, mutluluk ve istikrarlı yaşamınız için çalışan bu dikkatli kralınıza dua hakkınızın olduğunu. Öyleyse onun zaferlerinin devamı, Allah'ın ona lütfunun devamı, zâhirî ve batınî nimetleri bize ulaştırması, sıhhat ve afiyet bahşetmesi için dua ediniz.
>
> Ve yüzlerinizi O'na döndürünüz ki O, bizim kalplerimizi sevindiren, gözlerimizi aydınlatan şeyleri bize kalplerimize, ülkemize ve halkımıza göstersin. Ve bizim için İslam ümmetinin yaralarını iyileştirmek, saflarını birleştirmek, Kudüs-ü Şerif'in hürriyete kavuşması için çalışma ve gayret gerçekleşsin.
>
> Allah haccınızı mebrûr eylesin, sa'yinizi meşkûr eylesin, günahlarınıza mağfiret eylesin, gidiş ve gelişinize selamet eylesin, ailenize ve vatanınıza sâlimen dönmenizi nasip eylesin, O her şeyi işiten ve icâbet edendir.
>
> Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi üzerinize olsun."[54]

SONUÇ

Mağrib ve Endülüs toprakları İslâm'ın doğup yayıldığı topraklara uzak da olsa î'lâ-yi kelîmetullâh arzusu ile Kur'ân ve Sünnet'i bu bölgelere ulaştıranlar Peygamber sevgisini o kadar güzel yerleştirmişlerdir ki geleneğe dönüşen uygulamalar Hz. Peygamber sevgisini sürekli canlı tutmuştur.

Mevlid-i nebî merasimleri vesilesiyle oldukça yaygınlaşan, yarışmalara konu olan ve mevlidiyyât denilen Hz. Peygamber'i övgü kasideleri ve *Sahîh-i Buhârî* hatimleri dışında Mağrib ve Endülüs topraklarına özgü gibi duran Mescid-i Nebevî'ye mektup gönderme geleneği oldukça dikkat çekmektedir. İslâm'ın doğduğu ve Müslümanlar için kutsal olan topraklara uzak olan Endülüslüler ve Mağribliler, bu uzaklığın kendilerinde oluşturduğu hüzün ve özlem duygularını

---

[53] "er-Risâletü'l-mülkiyye es-sâmiyye elleti veccehehâ Mevlâna Emîrü'l-Mü'minîn el-melik el-Hasan es-Sânî nasarahu'llâh ile'l-huccâci'l-meyâmîn li-mevsimi'l-hacci li-âm h.1415", *Da'vetü'l-Hak,* 309-310 (Zilkâde-Zilhicce 1415/Nisan-Mayıs 1995) (Erişim 23 Mart 2021). Bu ve diğer mektup metinlerine ulaşmak için bk. https://www.habous.gov.ma/daouat-alhaq

[54] "er-Risâletü'l-mülkiyye es-sâmiyye elleti veccehehâ Mevlâna Emîrü'l-Mü'minîn el-melik el-Hasan es-Sânî nasarahu'llâh ile'l-huccâci'l-meyâmîn li-mevsimi'l-hacci li-âm h.1415", *Da'vetü'l-Hak* (309-310) (Erişim 23 Mart 2021) https://www.habous.gov.ma/daouat-alhaq

bu kasidelere ve mektuplara aktararak bir nebze de olsa rahatlamışlardır. Hacca gidişlerin oldukça zahmetli ve zor olduğu bu bölgenin idarecileri ve halkı için böyle bir çözüm üretilmîş olması da önemlidir.

Kasideler ve mektuplar incelendiğinde mevzularının Hz. Peygamber'in hayatı, faziletleri, şemaili, ona olan özlemleri, mucizeleri, sevgileri, şefaat arzuları, huzuruna gidememenin vermiş olduğu üzüntü ve özür beyanı, Müslümanların Hıristiyanlara karşı cihad faaliyetleri, galibiyetleri, mağlubiyetleri, Hicaz şehirlerine olan övgü, oralarda yaşayanlara gıbta ile bakış olduğu fark edilmektedir.

Devlet ricâlinin ve tasavvuf erbâbının hassasiyetle uygulamaya çalıştığı bu merasimler yüzyıllar boyu aynı heyecanla devam etmiş ve Mağrib'de hâlen devam etmektedir. Yapılacak yeni ve ayrıntılı çalışmalarla birlikte bu kasideler incelendiğinde ortaya çıkacak sonuçlarla Mağrib ve Endülüslülerin peygamber tasavvurları da dahil birçok konu daha iyi anlaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 8/1 (2010), 33-67.

Âmirî, Muhammed Beşîr Hasan Râzî. *el-Envârü'l-hadâriyye mine'l-kutûfi'l-Endelüsiyye'l-yâni'a*. Ammân: Dâru Gayda Li'n-Neşr, 1437/2016.

Belevî, Ebü'l-Beka Hâlid b. İsa el-Kantûrî. *Tâcü'l-mefrîk fî tahliyeti ulemâi'l-meşrık*. thk. el-Hasan es-Sâih. 2 Cilt. Muhammediye: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.

Benli, Mehmet Sami. "İbnü'l-Murahhal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Cemâleddin, Muhsin. *İhtifalâtü'l-mevlidi'n-Nebeyviyye fi'l-eş'ari'l-Endelüsiyye ve'l-Mağribiyye ve'l-mehceriyye*. Bağdad: Dârü'l-Basrî, 1967.

Ceran, İsmail. *Mağrib'de Sa'dîler (1511-1659*). İstanbul: Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.

Çoban, Fatma Büşra. *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

er-Risâletü'l-mülkiyye es-sâmiyye elleti veccehehâ Mevlâna Emîrü'l-Mü'minîn el-melik el-Hasan es-Sânî nasarahu'llâh ile'l-huccâci'l-meyâmîn li-mevsimi'l-hacci li-âm h.1415". *Da'vetü'l-Hak*, 309-310 (Zilkâde-Zilhicce 1415/Nisan-Mayıs 1995).

Fekâyir, Abdülkadir. "el-İhtifalâtü'd-dîniyyeti fî ahdi's-Sultan Ebi'l-Hasan el-Merinî min hilâli kitâbi "el-Müsnedü's-sahîhi'l-hasen." li Muhammed b. Merzûk et-Tilimsânî". *Kâne't-Târihiyye*, 18/45 (2019), 175-184.

İbn Ebî Dînâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebü'l-Kâsım er-Ruaynî. *el-Mu'nis fî ahbâri Ifrıkiyye ve Tunus.* Beyrut: Dârü'l-Mesire, 3. Basım, 1993.

İbn Haldûn, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldûn ve rıhletühu garben ve şarken*, 7. cilde ek olarak (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmî, 1413/1992).

İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdillah. *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*. thk. Muhammed Abdullah İnân. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1393/1973.

"İmâmü'l-Buhârî fi'l-Mağrib". *Da'vetü'l-Hak,* 222. Erişim 3 Ağustos 2020.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kettânî, Yusuf. "Hatemâtü Sahîhi'l-Buhârî". *Da'vetü'l-Hak* 240 (1404/1984).

Kurârî, es-Saîd. *el-Medâihü'n-nebeviyye fi'ş-şi'r-il-Endelüsî fi'l-karni's-sâmini'l-hicrî medâmînihâ ve eşkâlihe'l-fenniyye, Lisânüddin b. el-Hatîb ve İbn Câbir "Enmûzecen"*. Cezâir: Câmiatü Batna, Doktora Tezi, 1437-38/2016-17.

Mâhî, Ali Hâmid. *el-Mağrib fî asri's-sultan Ebî İnân el-Merînî*. Dârülbeyzâ: Dârü'n-Neşri'l-Mağribî, 1986.

Makkarî, Ebü'l-Abbâs ŞihâbüddinAhmed b. Muhammed.*Neflhü't-tîbmingusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisânüddin İbni'l-Hatîb.* thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1388/1968.

Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri Iyâz*. thk. Mustafa es-Sekka vd. Kahire -Rabat: Matbaatü Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr - İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1939-1980.

Ma'tûk, Cemîle. "el-Mevlidiyyâtü'-n-nebeviyye fi'l-medîhi'n-nebevî el-Cezâiri'l-kadîm ve simâtühe'l-fenniyye". *Mecelletü Rufûf* 1 (2018), 194-226.

Menûnî, Muhammed.*Varakât an li-hadâreti'l-Merîniyyîn*. Rabat: Câmiatu Muhammed el-Hâmis, 2000.

Özdemir, Mehmet. "Yûsuf b. Abdilmü'mîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 44/5-7. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2020.

Parlak, Nizamettin. "Hz. Muhammed (a.s.) İçin Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kaside fî Medhi'n-Nebî Geleneği". *Akademik Siyer Dergisi*, 1/2 (Haziran 2020), 69-79.

Provençal, E. Levi. "Sahihi Buhari'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi" çev. Sadık Cihan. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1986), 59-76.

Razûk, Muhammed. "Mevlây İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/455-456. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Selâvî (Nâsirî), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid. *Kitâbü'l-İstiksâ li-ahbâri'l-garbi'l-İslâmî.* thk. Muhammed - Ca'fer en-Nâsirî. 8 Cilt. Dârülbeyzâ: Dârü'l-Kitâb, 1954.

Şemrâni, Emel bint Sâlih b. Gassâb. *Rıhalâtü'l-hacci ve âsâruha alâ bilâdi's-Sûdân el-Garbî fî asri devletey Mali ve Songay (633-999/1235-1598)*. Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2011-2012. .

Şükürov, Qıyas. "Ebü'l-Hasan el-Merînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-1/382-283. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Ebü'l-Bekâ Belevî el-Endelüsî'nin Şehirleri-İskenderiye, Kahire, Mekke ve Medine İzlenimleri". *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1 (2022), 103-130.

Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib'de Mevlid-i Nebî Merâsimleri". *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2019), 99-132.

Temgrûtî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. *en-Nefhatü'l-Miskiyyefi's-Sefâreti't-Türkiyye: 1589.*thk. Muhammed es-Salihî. Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007.

Vezzân, Hasan (Afrikalı Leon) Hasan b. Muhammed ez-Zeyyâtî. *Vasfu İfrîkiyye*. çev. Abdurrahman Hamîde. Riyad: y.y., 1399/1979.

Zemâme, Abdülkadir. "Benî Merîn bi-Fâs". *el-Bahsü'l-İlmî*. 27 (1397/1977), 267-276.

Zemrî, Muhammed. "el-Mevlidiyyât beyne'l-menze'i'l-ictimâî ve't-teğarrüdi'l-fennî". *Mecelletü'l-Fedâi'l-Meğâribî* (2016), 17-27.